

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

З'ясовуються сутність джерел з інтелектуальної історії України як носіїв відомостей про процес творчості, продукування ідей, теорій, концепцій, створення наукових праць, творів літератури, мистецтва, архітектури, формування суспільно-політичної і релігійної думки, показано особливості їх класифікації та методики дослідження. Акцент зроблено як на писемні, так і на речові та зображальні пам'ятки матеріальної і духовної культури, показано їх інформаційний потенціал для вивчення умов і форм інтелектуальної діяльності людей в контексті цивілізації і духовної культури епохи.

Ключові слова: історичне джерело, джерелознавство, класифікація, інтелектуальна історія, цивілізація, творчий процес, культура, ідеї, свідомість, духовність.

Выясняется сущность источников интеллектуальной истории Украины как носителей информации о процессе творчества, продуцирования идей, теорий, концепций, создания научных трудов, произведений литературы, искусства, архитектуры, формирования общественно-политической и религиозной мысли показано особенности их классификации и методики исследования. Акцент сделан как на письменные, так и вещественные и изобразительные памятники материальной и духовной культуры, показано их информационный потенциал для изучения условий и форм интеллектуальной деятельности людей в контексте цивилизации и духовной культуры эпохи.

Ключевые слова: исторический источник, источниковедение, классификация, интеллектуальная история, цивилизация, творческий процесс, культура, идеи, сознание, духовность.

Investigated the nature of the sources of intellectual history of Ukraine as carriers of information about the process of creation, production ideas, theories, concepts, creation of scientific works, works of literature, art, architecture, formation of socio-political and religious thought, shows the features of their classification and methods of research. Focus is on both written and on the real and figurative monuments of material and spiritual culture, displayed their information potential for studying the conditions and forms of intellectual activity in the context of human civilization and spiritual culture of the era.

Key words: historical source, sources, classification, intellectual history, civilization, creative process, culture, ideas, consciousness, spirituality.

Класифікація джерел була і залишається однією з ключових проблем історичного джерелознавства. Її важливість пов'язана, насамперед, з тим, що йдеться не про механічну процедуру групування джерел, а про продуктивний метод їх дослідження і здобуття необхідної інформації [1]. Існуючі класифікаційні моделі [2], хоч і далекі від досконалості, все ж можуть бути застосовані і для джерелознавчого осмислення інформаційного потенціалу свідчень із інтелектуальної історії. Її особливість полягає в тому, що, спираючись на специфічні види і типи

джерел, вона безпосередньо, а не опосередковано, вивчає історичний аспект творчої та інтелектуальної діяльності людей на тлі культури і суспільної свідомості. Інтелектуальну історію відносять до пріоритетних напрямів досліджень доби постмодернізму, прихильники якого перенесли свою увагу із так званих «соціальних структур» на ментальні, культурні, духовні та свідомісні, тобто ті, що стоять ближче до людини, її інтелекту [3]. Складовими інтелектуальної історії виступають джерелознавчі та історіографічні студії, покликані досліджувати весь комплекс

відповідних джерел, їх інформаційні ресурси, відслідковувати історію наукової думки, процес нагромадження історичних знань з того чи іншого питання культури, аналізувати творчу лабораторію інтелектуалів, їх біографії, історіософські та світоглядні орієнтири.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється щонайменше двома факторами. З одного боку, сучасна вітчизняна і світова історіографії дедалі більше місця відводять інтелектуальній історії, під якою розуміють той сегмент історичного процесу, що пов'язаний з розумово-творчою діяльністю людей, їх свідомістю, із творчим і приватним життям інтелектуалів, з історією продукування знань та ідей. Хоч своїми витокami інтелектуальна історія сягає античних часів Греції та Риму, її розвиток отримав особливо потужний імпульс у два останні десятиріччя. З 1994 р. функціонує Міжнародне товариство інтелектуальної історії (International Society for Intellectual History), формуються її осередки і в Україні. З другого боку, майже відсутні джерелознавчі студії, присвячені дослідженню пам'яток із інтелектуальної історії, особливо мало праць теоретико-методологічного характеру. До того ж, дослідження інтелектуального процесу вимагає нового підходу історика до джерел, особливо до речових і зображальних, пошуку нових способів здобуття інформації та її інтерпретації. З огляду на ці чинники ставимо за *мету* з'ясувати в пропонованій статті сутність поняття «джерело з інтелектуальної історії», визначити критерії класифікації джерел, запропонувати її схему і актуалізувати дедалі ширше залучення до наукових студій речових та зображальних джерел, які, порівняно з писемними, досліджуються недостатньо. Кидається у вічі наступний парадокс. Якщо взяти всю сукупність джерел з історії України за 100 відсотків, то речовим зображальним належить не менше третини. В той же час, у наукових дослідженнях вони посідають не більше 5 відсотків, причому це здебільшого праці з археології, етнографії та культурології, або із спеціальних історичних дисциплін (геральдики, сфрагістики, нумізматики тощо). У багатьох публікаціях, в яких фігурують речові джерела, відсутні посилання на місце їх зберігання, не вказуються фонди та

інвентарні номери одиниць збереження музейних предметів.

Українська інтелектуальна історія, як частина національної і світової історіографій, має давнє коріння, витoki якого слід шукати у княжих і козацько-гетьманських часах. За тисячоліття вона пройшла ті ж самі етапи, що й європейська історіографія. За словами Огюста Конта, можна говорити про наступні найважливіші стадії інтелектуальної історії: а) *теологічна*; б) *метафізична*, коли формуються поняття історичний факт та закон як зв'язок фактів і з'являється наука; в) *позитивістська* з її акцентом на багатофакторність історичного процесу. Рубіжне значення для інтелектуальної історії, як і для історичної науки загалом, мала епоха Просвітництва, яка породила декілька поколінь енциклопедистів та культурологів. У своєму розвитку вона пройшла через етапи романтизму, постромантизму, модернізму, постмодернізму, постструктуралізму, кожен з яких справив певний вплив на характер досліджень, їх методологію, світоглядну спрямованість, на обсяг джерельної бази. Зазначимо, що інтелектуальна історія стала одним з пріоритетних напрямів в методології історичного дослідження на сучасному етапі постмодернізму, зорієнтованого на міждисциплінарне осмислення творчої діяльності та інтеграцію знань в контексті цивілізаційного трактування історичного процесу.

З'ясуємо, насамперед, який зміст вкладається у поняття «джерело інтелектуальної історії». Виходячи із загального визначення історичного джерела як явища культури і доступну для дослідника реальність минулого [4], можна запропонувати наступний підхід до його дефініції: *До джерел із інтелектуальної історії відносяться усі носії будь-яких достовірних відомостей з історії творчості, продукування ідей, теорій, концепцій, створення наукових праць, творів літератури, мистецтва, архітектури, формування суспільно-політичної і релігійної думки. В них проглядається інформація про нерозривний зв'язок історії продукування ідей, знань, надбань культури, мистецтва, науки, духовності, їх поширення з історією конкретних умов і форм інтелектуальної діяльності людей на тлі духовної культури епохи.* Пріори-

тетним джерелом інтелектуальної історії виступають безпосередні «продукти» творчої діяльності в найрізноманітніших способах кодування відомостей: речових, зображальних, писемних, звукових та ін. Домінуючу роль у джерельній базі інтелектуальної історії посідають писемні джерела: літописи, наукові, літературні та публіцистичні твори, актові книги, документи органів державного управління та громадських об'єднань, автобіографії, щоденники, спогади, епістолярна спадщина самих інтелектуалів [5].

У фондах бібліотек і архівів України та зарубіжжя відклався величезний масив рукописних і друківаних книг, документальних та інших свідчень про творчий процес і культурно-духовні надбання українського народу. Він дає підстави стверджувати, що, з погляду інтелектуальної історії України, продуктивною була кожна епоха, починаючи з найдавніших часів і завершуючи сьогоденням. За тисячоліття створено масштабний пласт найрізноманітніших джерел, ландшафт яких надзвичайно розмаїтий, широкий і насичений як у часово-просторовому, так і в змістовному вимірах. У них закодовано унікальний ресурс відомостей щодо творців інтелектуальних цінностей, їх задумів, поглядів, ідеалів, естетичного смаку, стиль виконання творів. Будучи результатами людської діяльності, вони діляться на дві великі групи: 1) **духовні**, зафіксовані на письмі або в суспільній свідомості та традиційній поведінці людей (ідеї, знання, усна творчість, мораль, норми поведінки, звичаї, обряди); 2) **матеріальні**, тобто ті, що мають матеріальну форму (здебільшого речові і зображальні: мистецькі твори, фотографії, картини, будівлі, знаряддя праці, предмети побуту, одягу тощо). Закодована в них інформація виступає як ключовий, домінуючий сегмент відомостей про розвиток ідей та культури і є потенційною базою для продукування наукових знань. Звідси випливає їх інформаційно-джерельна цінність для культурно-інтелектуальної історії.

Речові джерела, на відміну від писемних, не дають прямої інформації про події і факти, але уважне та прискіпливе їх дослідження дозволяє реконструювати факти, які у співставленні з іншими свідченнями дають дуже

важливі і самобутні відомості про творчий процес та його надбання. Нагадаємо думку Марка Блока про те, що джерела самі по собі мовчать, вони нічого не говорять. Історик має примусити їх заговорити і за допомогою спеціальних методів здобути з них бажану інформацію. Універсальним методом пізнання, за визначенням О. М. Медушевської*, є джерелознавство, яким послуговуються різні науки, оскільки воно вивчає не тільки джерело, а систему тріади: людина – створений предмет, річ, продукт – людина [6].

Окрім змісту і форми, критерієм віднесення тих чи інших джерел до інтелектуальних пам'яток є їх унікальність з світоглядного і духовного погляду пам'яток, у яких втілені культура, ідейно-світоглядні орієнтири і результати діяльності людини певної історичної епохи або періоду. В колекціях музеїв та бібліотек, у фондах архівів, у приватних зібраннях зберігаються унікальні раритети: мистецькі твори, картини, знаряддя праці, прикраси, вироби з рідкісних металів та цінного каміння, феномени духовного життя, писемні пам'ятки (піктограми, берестяні грамоти, рукописи, літописи, стародруки, книги, газети, листи, документи, фотографії, діапозитиви, кіно- і відеофільми, грамплатівки, фонограми, перфокарти тощо). При цьому треба мати на увазі, що в джерелах, як свідченнях про минуле і залишках минулого, закумульований і закодований матеріальний і духовний світ їх творців та запити суспільства, окремих груп або осіб, їх інтелект, здібності, талан, погляди, уподобання, характер, ментальність. Розшифрувати цю інформацію, довести її достовірність, реконструювати на цій основі реальні процеси культурного і творчого життя можна шляхом застосування різноманітних методів джерелознавства, в тому числі й класифікації джерел.

Класифікація джерел з інтелектуальної історії здійснюється за критеріями і методиками їх групування, опрацьованими джерелознавством, а також іншими науками. Застосовуючи, наприклад, підходи фахівців

* О. М. Медушевська ще в 2001 р. започаткувала в Історико-архівному інституті Російського державного гуманітарного університету унікальний курс «Річ у культурі: джерелознавчий метод історико-антропологічного дослідження», націлений на поглиблене розуміння джерельного значення пам'яток культури.

із документознавства, можна ранжувати джерела, у тому числі й речові, за поділом їх на цінні, особливо цінні, унікальні й рідкісні. Свого часу О. Лаппо-Данилевський вказував на необхідність розрізняти джерела, які *зображають* події, явища, факти, і ті, які *означають* певні явища і факти. Пам'ятки культури, творчості та духовності можна поділити: за критерієм *функціонування* – на засоби та результати праці; за *походженням*: місцеві та іноземні; за *хронологією*: античні, середньовічні, нові та новітні. На основі існуючих критеріїв класифікації джерел і врахування завдань та дослідницьких методів інтелектуальної історії видається доцільним згрупувати їх у *два блоки*: а) духовно-культурні (усна творчість, наукові, літературні і мистецькі твори, книги, картини, скульптури, ікони, прикраси, антикваріат; б) матеріальні (архітектурні споруди, житлово-побутові речі повсякденного вжитку, одяг, предмети особистої гігієни, засоби праці, побутова техніка тощо). Багато речових джерел виступають водночас як зображальні та писемні, наприклад, монети, герби, твори зображального мистецтва, надмогильні плити і пам'ятники. У таких випадках їх групують за змістом і рейтингом кодової інформації, виходячи з дослідницької проблеми, мети і завдань наукового пізнання.

У контексті культурно-інтелектуальної історії важливо враховувати, що в пам'ятках культури поєднується взаємодія людей певної епохи, їх внутрішнього світу з оточуючим середовищем, уособлюється їх інтелектуальна діяльність, яка базується на принципах безперервності та наступності розвитку. Це добре визначили фундатори школи «Анналів» М. Блок та Л. Февр, розглядаючи історію з погляду антропологізму як пам'ять про життя і діяльність людей і науку про них, а її четверте покоління (А. Буро, Р. Шарг'є та ін.) висловилося за дослідження історії цивілізацій та ментальностей. Сказане найповніше стосується інтелектуальної історії, в якій домінує розумово-творча діяльність і де особливо рельєфно простежуються принципи безперервності і наступності цивілізаційного поступу людства. Джерела дають можливість судити про культурно-духовний світ та морально-психологічний клімат як суспільства в цілому, так

і окремих спільнот, груп, сім'ї, її членів, кожної особистості у відповідному часовому та просторовому вимірах.

З кожної історичної епохи Україна успадкувала потужний пласт пам'яті по ту чи іншу добу у вигляді пам'яток культури, науки, освіти, мистецтва, народної творчості. Найбільший досвід дослідження праісторичних та античних джерел, включаючи часи палеоліту та неоліту, Мізинецької, Трипільської, Черняхівської, Зарубинецької, Пеньківської та ін. культур, нагромадила археологія. У Музеї історичних коштовностей України зберігаються рідкісні пам'ятки киммерійської, скіфської та сарматської доби, дивовижні витвори ювелірів і ремісників, зокрема знаменита пектораль із кургану Товста Могила, античні вази, чаші для причастя та інші предмети сакрального характеру. Достатньо побувати в Тальному на Черкащині або в Народному історико-археологічному музеї «Прадавня Аратта-Україна» в с. Трипілля на Обухівщині, щоб переконатися в невичерпності інформаційних можливостей давніх пам'яток для осмислення культури і духовності наших пращурів. Тут експонуються рідкісні будівлі, їх фрагменти, предмети праці, обрядового та побутового посуду, розмаїті прикраси.

Недавно на території Криворізького району на Дніпропетровщині знайдено унікальне святилище епохи пізньої бронзи (XIV – XII ст. до н.е.). Тут і стародавні амфори, гранітна стріла, кам'яна стела близько 4 м. заввишки із контурним зображенням обличчя людини. Свідчення духовного світу наших пращурів відклалися в Національному заповіднику «Херсонес Таврійський», в історико-краєзнавчих музеях усіх регіонів України: Наддніпрянщини, Криму, Причорномор'я, Закарпаття, Буковини, Галичини, Поділля, Полісся, Сіверщини, Слобожанщини, Донбасу.

Не спадає інтерес суспільства і науковців до літописних, мистецьких, архітектурних, сакральних та інших свідчень княжої доби. У національних заповідниках «Софія Київська», Києво-Печерська лавра, «Переяслав», «Стародавній Галич», «Старий Луцьк», «Чернігів стародавній», у Державних історичних музеях Києва, Львова, Новгород-Сіверська та ін. святинях зберігаються дивовижні пам'ятки, в яких втілені історія і культура,

розум і праця мислителів та інтелектуалів Київської Русі та Галицько-Волинської держави на тлі світової цивілізації. Як відомо, княгиня Ольга, Володимир Святославович, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Ярослав Осмомисл, Данило Галицький та інші князі дбали про розвиток освіти, заохочували створення літописів, написання книг, підтримували народних умільців, запрошували найкращих майстрів, архітекторів і художників з різних місцевостей Русі, а також з Візантії і Риму для створення не тільки досконалих мечів, шоломів, кольчуг, щитів, луків, списів, для будівництва захисних ліній, валів, фортець, але й для спорудження шкіл, храмів, церков, зокрема Десятинної церкви, церкви Святої Богородиці, собору Софії Київської, Печерського, Михайлівського і Видубицького монастирів, Золотих воріт, князівських резиденцій і палаців. Не так давно львівські археологи виявили на розі вулиць Краківська і Вірменська унікальні пам'ятки, які засвідчують існування на теренах нинішнього Львова задовго до Данила Галицького потужного культурного, ремісничого і торговельного центра з самотньою забудовою та архітектурою.

Виняткову джерельну цінність мають релікти сакрального мистецтва. В музеї Волинської ікони в Луцьку, наприклад, експонується Чудотворна ікона Божої Матері XI ст., завезена з Візантії в часи Данила Галицького до столичного тоді Холма.

Великий пласт рідкісних свідчень залишила козацько-гетьманська доба нашої історії, відкладених у козацьких літописах, щоденниках, у експонатах вітчизняних та зарубіжних музеїв. Археологи досліджують такі унікальні пам'ятки українського козацтва як уцілілі залишки Кам'янської, Олешківської, Томаківської, Чортомлицької січей (сторожові укріплення, різні споруди, землянки, зимівники, ремісничі майстерні, млини, залишки церков і шкіл, предмети військового, культурного та побутового характеру.). У експозиції Національних заповідників «Хортиця», «Гетьманська столиця», «Чигирин», в історичних музеях зберігаються копії універсалів, міжнародних угод, залишки січових фортифікацій, рештки човнів-однодеревок, козацьких чайок, предмети козацької

старовини, зброя, горни, клейноди (булави, бунчуки, пірначі, печатка, литаври, каламар, прапори), герб Війська Запорозького, листи і універсали Б. Хмельницького. В Історичному музеї в Москві експонується срібна водосвятна чаша Б. Хмельницького, оздоблена золотом. З'ясувалось, що вона була замовлена і виготовлена в Лейпцигу в 1630-х роках. Її верхня частина прикрашена гербом Війська Запорозького з ініціалами гетьмана. В Національному музеї історії України є шапка гетьмана, яку з власної колекції подарувала Києву відома меценатка Варвара Ханенко. В колекції Музею Війська польського у Варшаві зберігається булава Б. Хмельницького, а в Краківському національному музеї – його іменна шабля. В секретному сховищі Ермітажу не так давно виявлена шабля Івана Мазепи з написом «1687» – рік обрання його гетьманом.

Унікальний інформаційний потенціал містить експозиція Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» на острові Журавлиха поряд з с. Пляшева на Волині, його пантеон козацької слави «Козацькі могили». До комплексу входить величний храм-пам'ятник з одним підземним та двома надземними престоломи. На першому поверсі – Свято-Георгіївська церква. Вважають задум і мистецьке виконання іконостасу та картина видатного художника І. Їжакевича, розміщена в його нижній частині. На другому поверсі – дивовижна за своїм оздобленням Церква Бориса і Гліба. За 30 метрів знаходиться побудована ще в 1650 р. в с. Острів і перенесена сюди в 1912 р. дерев'яна Свято-Михайлівська церква, зв'язана підземним переходом. Це пам'ятка української козацької архітектури XVII ст. проливає світло на інтелект, культуру, освіченість і майстерність її творців. За переказами, тут загони Б. Хмельницького отримали благословення перед боєм під Берестечком. Неподалік від цієї церкви у двоповерховому будинку колишніх келій розташувався музей Берестецької битви 1651 р. Тут тогочасні карти, схеми, реєстри, одяг, взуття, обладунки козаків і селян, холодна і вогнепальна зброя: шаблі, мечі, списи, рушниця, гармати, порохіві бомби, ядра, а також особисті речі,

монетні скарби, прикраси, атрибути козацьких полків, вироби тогочасних ковалів, теслярів, шевців, кравців тощо.

Чимало матеріальних пам'яток української культури, в т.ч. народної і барокової, зосереджено в етнографічних музеях, музеях архітектури та побуту [7], в музеях просто неба, зокрема в Музеї під відкритим небом у Пирогові. Тут понад 70 тис. експонатів, більше 300 пам'яток народної архітектури з усіх регіонів України, в яких втілено інтелект багатьох поколінь українства. В експозиціях етнографічних музеїв різноманітні будівлі, знаряддя праці, предмети побуту, одягу, твори народного мистецтва, в тому числі прикладного. Все це має важливе значення для дослідження етнічної історії народної матеріальної і духовної культури, побуту, звичаїв та обрядів, моди, стилів, форм і художніх особливостей творчості як українського, так й інших народів. Особливу цінність у джерельній базі культурно-інтелектуальної історії мають пам'ятки *української барокової культури XVII – XVIII ст.*, стиль якої притаманний не тільки літературній, художній та пісенній творчості, але й житловій, громадській та культовій забудові, що поєднала риси професійної та традиційної народної архітектури. Пам'ятки бароко збереглися в Києві, Чернігові, Львові, у багатьох інших містах, містечках та селах у вигляді кам'яних та дерев'яних будівель та їх декоративно-прикладному мистецькому оздобленні (Успенський собор Києво-Печерської лаври, Покровський собор у Харкові, головна церква в Почаєві, собор св. Юра Видубицького монастиря, собор св. Юра у Львові, «Козацький собор» у Ніжині та ін.)

Торкаючись місця писемних, речових і зображальних пам'яток, усної творчості у джерельній базі інтелектуальної історії України, варто акцентувати і на їх значенні для реконструкції та створення просопографічних портретів, тобто колективних біографій родів, різних інтелектуальних груп. У цьому зв'язку особливої уваги заслуговують пам'ятки, пов'язані з *дивовижною плеядою українських інтелектуалів середини, другої половини XIX і початку XX ст.* Йдеться про Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Б. Грінченка, М. Лисенка,

В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Франка, Лесі Українки, М. Грушевського та ін. Колосальний інформаційний потенціал для створення просопографічних портретів цих інтелектуалів поряд з джерелами особового походження (автобіографії, щоденники, листи, спогади) містять експонати меморіальних музеїв, що блискуче підтверджують експозиції музеїв М. Грушевського у Києві, Львові та с. Криворівні на Гуцульщині. Артефактом є сам будинок Грушевських по вул. Паньківська, 9, придбаний на кошти батька вченого – знаного педагога Сергія Федоровича Грушевського у 1908 р. Тут жили також сестра історика Ганна з дітьми, брат Олександр з дружиною. Маємо відновлений на основі унікальних негативів на склі інтер'єр домашнього робочого кабінету видатного вченого (1929 р.): письмовий стіл, 2 стелажі з книгами, ікони, портрети, 49 оригінальних фотографій із зображенням вченого, інші меморіальні меблі, побутові речі, декоративне оздоблення інтер'єрів, груби тощо. Тут експонуються рідкісні автографи, видання наукових праць вченого, його листування. Львівський музей М. Грушевського розміщений у віллі, де в 1902-1914 рр. жив історик із сім'єю, працював над «Історією України-Руси» та іншими працями, видавав Науковий вісник НТШ. В експозиції відображений весь львівський період діяльності вченого (з 1894 по 1914 р.): автентичні меблі, крісло-качалка, печатка голови УЦР, друкарська машинка, ручка, фотографії, друковані видання, рідкісні журнали та газети. Цікавим є і музей-садиба М. Грушевського в с. Криворівня на Івано-Франківщині, де щоліта в період з 1907 до 1914 р. перебував учений із дружиною Марією. До речі, саме тут його застала Перша світова війна. Брусиловські війська спалили цей будинок, залишився лише фундамент і назва сільського кутка Грушівка. На цій місцині в 2003 р. побудовано музей-садибу, де ожив дух вченого і заговорила пам'ять про нього устами домашніх побутових і особистих речей, предметів одягу, рідкісних книг, газет, фотографій. У контексті джерел інтелектуальної історії символічним є саме село Криворівня, її комунікативна роль у консолідації українських інтелектуалів, адже тут мало не одночасно перебували і спілку-

валися І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Українка, О. Кобилянська, М. Черемшина, М. Грушевський, В. Стефаник, Г. Хоткевич та ін.

Недавно автору цих рядків довелося побувати в Літературно-меморіальному музеї – садибі Лесі Українки в Колодяжному на Волині. Окрім батьківського сірого будинку зберігся Лесин «білий» будиночок, спеціально споруджений для неї, який за своєю унікальною архітектурою сам по собі є джерелом. Тут Леся працювала над створенням цілої низки літературних і публіцистичних творів, у тому числі «Стародавньої історії східних народів» і фрагменту української історії під назвою «Як ми жили під москалями». В музеї – меморіальні меблі, ліжко, письмовий стіл, старовинне дзеркало і рояль, на якому поетеса грала окрім класики записані нею українські народні пісні, веснянки, гаївки, колядки. Завдяки музейним експонатам вдається інтегруватися в духовний і творчий світ Великої поетеси, патріотки, досягнути її моральні орієнтири та історичну свідомість. У цьому руслі можна було б говорити і про артефакти Національного заповідника «Батьківщина Шевченка» та Національних музеїв Т. Шевченка в Києві і Каневі, меморіальні музеї Івана Франка в Нагуєвичах, І. Котляревського і П. Мирного в Полтаві, Ольги Кобилянської і Ю. Федьковича в Чернівцях, В. Стефаніка в Снятині, М. Рильського, П. Тичини, Л. Курбаса в Києві, А. Малишка в Обухові, О. Довженка в Сосниці та інших українських інтелектуалів. Заглиблення в їх експозиції та колекції дозволить значно збагатити знання про непересічні особистості корифеїв української культури, їх родинне і сімейне життя, уподобання.

Джерелознавче опрацювання писемних, зображальних та речових джерел передбачає встановлення, насамперед, їх співвідношення з фактами та подіями. Цей процес охоплює наступний ланцюг процедур: а) пошук і виявлення пам'яток як фактів об'єктивної реальності; б) встановлення часу, місця їх створення та авторства; в) дослідження пам'яток як носіїв інформації або фактів знання і реконструкція на основі джерельної інформації подій, явищ і процесів.

Основним методом тут виступає джерелознавча критика, спрямована на встановлення *справжності* джерел (час та місце створення, автор, власник), *автентичності* (безпосередній зв'язок з досліджуваними подіями), *вірогідності* (можливість на його основі здобути достовірну інформацію про події та факти), *репрезентативності* (з'ясування повноти джерельної інформації для вивчення тієї чи іншої проблеми). На кожному етапі дослідження до будь-якого джерела треба ставитись так, як до свідка в суді, тобто встановлювати і перевіряти достовірність показань. Інформація, закодована в матеріальних джерелах, має певну специфіку і добувається шляхом з'ясування форми будівлі, предмету, картини, матеріалу, з якого вони виготовлені, розміру, ваги, кольору, мети їх створення та призначення. Нерідко через відсутність кваліфікованої джерелознавчої критики, неправильну інтерпретацію появляються так звані недоречні або сумнівні джерела. До них відносять і різного роду підробки старовини. Досі, наприклад, не доведена справжність «Велесової книги» та інших пам'яток, тим не менше вони залучені до наукового обігу.

«Світ писемних пам'яток, картин, речей», як культурне явище тієї чи іншої епохи або окремої людини, може бути досягнутий лише на основі *системного підходу* до нього, який дозволяє дослідити твір, річ, предмет комплексно, тобто з погляду: а) матеріального (технологічного); б) функціонального (мета, умови створення та призначення); в) гуманітарного; г) світоглядного; д) соціального; є) літературного і мистецько-художнього; е) наукового і пізнавально-інформаційного та ін. При цьому дуже важливо співставити здобуті з джерела відомості з інформацією інших видів свідчень. У цьому зв'язку варто звернути увагу на ще один інформаційний ресурс інтелектуальних джерел – психологічні засади творчості. Йдеться про вплив оточуючого середовища, в тому числі й речей, на психіку інтелектуала – письменника, композитора, художника, архітектора, вченого, митця, політика – на їх поведінку, почуття, емоційний стан, на мотивацію і процес творчості тощо [8]. Водночас самі джерела можуть дати немало відомостей про

психологічні особливості творців: характер, темперамент, смак тощо.

Отже, джерела з інтелектуальної історії України представляють собою унікальні пам'ятки матеріальної та духовної культури, посідають одне з ключових місць у джерельній базі історії України загалом. Їх комплекс включає різні види пам'яток: писемні, речові, зображальні, звукові, поведінкові та ін., пов'язані із способом кодування інформації, Зроблений у цій статті акцент на речові джерела зумовлений їх недостатнім залученням до наукових досліджень, хоча вони не менш важливі, ніж писемні свідчення, оскільки віддзеркалюють феномен культурного середовища людини: знаряддя і засоби праці, унікальність деталей житла, рідкісні предмети побуту, речі повсякденного вжитку, одягу, мистецькі твори. Модний нині в історіографії «поворот до матеріального» та повсякденності аж ніяк

не означає відхід від духовного, від моральних цінностей людини, від антропологічного принципу історичної науки. Навпаки, мова йде про дедалі ширше вивчення матеріального, насамперед речових джерел як носіїв важливої інформації, покликаних істотно розширити можливості пізнання інтелектуальної історії як науки про творчість людей і пам'ять про них. Виходячи з великого інформаційного потенціалу речових і зображальних джерел, історичним інституціям і науковцям слід подбати про їх дедалі ширше залучення до наукового обігу, що дасть змогу глибше проникати у духовний світ епохи, суспільства, людини, осягати ментальність народу, створювати повноцінний просопографічний портрет інтелектуалів і з'ясувати особливості їх творчого процесу та його надбання, заглиблюватись у деталі побуту, родинного і сімейного життя, в повсякденність і психологію творчості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варшавчик М. Я. Класифікація джерел // Джерелознавство історії України. – К., 1998. – С. 49-51.
2. Історичне джерелознавство. Підручник / Калакура Я. С. – керівн. автор. кол. – К.: Либідь, 2002. – С. 89-118; Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія. – Харків: Штрих, 2004. – С. 60-83; Макаруч С. А. Джерелознавство історії України. – Львів: Світ, 2008. – С. 10-16 та ін.
3. Берк П. Інтелектуальна історія та її суперники // Нові перспективи історіописання. – К., 2004. – С. 281-283; Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму. – К., 2005; Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // Ейдос. – К., 2005. – Вип. 1. – С. 24-28; Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern of Postmodern? // Ейдос. – К., 2005. – Вип. 1. – С. 227-246; Репина Л. Интеллектуальная история на рубеже XX – XXI веков // Новая и новейшая история. – 2006. – № 3. – С. 12-22 та ін.
4. Підгасцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 11-15.
5. Макаруч С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій. – Львів: Світ, 1992. – С. 8-11.
6. Медушевская О. М. Источниковедение: теория, история, метод. – М., 1996. – С. 47.
7. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
8. Романець В. Психологія творчості. – К., 2001. – С. 17-20.

*Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
Миронець Н. І., д.і.н., професор, завідувач відділу джерел новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.*

@ Я. С. Калакура, 2012

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2011